

УДК 823.16-311.9(091)

Айдачич Д.
(Белград, Сербія)

ПЕРЕВЕРТЕНЬ (ВОВК) У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРАХ

Стаття присвячена розгляду східнослов'янського образу перевертня (людини-вовка) у прозових текстах XIX та XX ст. Яна Баршчевського, Ореста Сомова, Олександра Купріна, Віктора Пелевіна, Валерія Шевчука та Володимира Арєнева. Літературознавець представляє народні вірування про перевертня та авторські перетілення його образу.

Ключові слова: перевертень, людина-вовк, людське-демонічне / звіряче, східнослов'янські літератури.

Статья посвящена рассмотрению восточнославянского образа оборотня (человека-волка) в прозаических текстах XIX и XX вв. Яна Баршчевского, Ореста Сомова, Александра Куприна, Виктора Пелевина, Валерия Шевчука и Владимира Арєнева. Литературовед представляет народные верования об оборотне и авторские преобразования его образа.

Ключевые слова: оборотень, человек-волк, человеческое-демоническое / нечеловеческое, восточнославянские литературы.

The article considers the image of East Slavic werewolf (man-wolf) in the prose texts of XIX and XX centuries – Yan Barshchevskiy, Orest Somov, Aleksandr Kuprin, Victor Pelevin, Valeriy Shevchuk and Vladimir Arєnev. The literary critics represents folk beliefs about the werewolf and author's transformations of its image.

Key words: werewolf, man-wolf, human-demon / non-human, East Slavic literatures.

Люди виражають свою перевагу щодо своїх предків – тварин, підкреслюючи особливості, що їх різнять: людина – це тварина, але тварина прямоходяча, яка працює, думає, планує, створює, сміється, змінює природу. На протигагу цим вартісним властивостям, якими вона підіймається над іншими живими істотами, людина не пододала свої насильницькі інстинкти. Потреба у символічному означенні насильників спрчинила метафоричне називання гвалтівників звірами, хоча ці люди значно кровожерливіші за диких хижаків – звірі вдовольняються захопленням здобичі й захистом території, а злочинці можуть вдатися до безпідставного й необмеженого насильства. У символізації “люди, як звірі” спроектвано страх людини перед звірячою кровожерливістю, але забута основна причина тваринного насилля, тому на символічному рівні тваринам приписано щось, що

© Айдачич Д., 2011

не є їхньою відмінністю, окрім того, вміщено осуд людського звірства з боку занепокоєних осіб, які прагнуть зупинити насильство, проголосивши його нелюдським. Називання людей звірами має багато соціальних цілей – таким чином застерігають можливих жертв, з виховною метою утверджують моральні межі встановленням рамки “люди – нелюди”, а насильників застерігають перед можливою соціальною ізоляцією.

У слов’янських культурах із давнини в уявленнях та віруваннях, магічних настановах і заборонах сформовано ставлення людини до вовків і ведмедів як до звірів-насильників у лісах, степах та горах, що їх заселяли слов’яни. У світогляді людини традиційної культури очевидним є не лише страх перед вовками, віра в те, що небезпечних тварин на вовчі свята можна задобрити подарунками та добрими словами, але й незвичайні вірування в амбівалентне ставлення вовка до людини, яку вовк може захистити або ж дати свою звірячу шкуру для перевтілення у вовків.

Вірування про перетворення людини на вовка та повернення вовка в людську подобу належить до вірувань в обернення людини на тварин – ведмедів, вовків, собак, котів, мишей, кіз, жаб, птахів, різних комах, мух, метеликів та ін. Мотив перевтілення в усних казках, баладах, легендах, згадках слов’янських народів містять у собі різні жанрові акценти, а окремі тварини вносять у ці розповіді характерні риси, про що найповніше писав у своїй монографії про символіку тварин Олександр Гура [1]. У словнику “Славянская старина” московських етнологів, словнику “Гуцульська міфологія” Наталії Хобзей [2], а також у працях Е. Померанцевої [3], Н. Криничної [4], Л. Виноградової [5], С. Нєклюдова [6], К. Мошинського [7], О. Онищука [8], В. Гнатюка [9] та ін. [10; 11; 12; 13; 14] зібрано інформацію про вірування східних слов’ян у людей, що перевтілюються у вовків.

Вовкулаком-перевертнем може бути людина, мати якої під час вагітності бачила вовка або ж їла м’ясо тварини, яку вкусив вовк, на вовка людина може перетворитися за допомогою магії добровільно, але може бути обернена й силою чарівника проти власної волі. Коли чарівник перетворюється на вовка за допомогою надягання предмета чудесної сили, намащування чарівною речовиною, проведення магічного дійства чи промовляння таємних слів, він розраховує на певну користь, яку отримає, застосовуючи вовчі здібності. Вовкулак за народними уявленнями східних слов’ян – це не просто людина у звірячій подобі, не лише вовк, оскільки він не належить до зграї, а окрема істота з вовчою подобою та звичками, вільно чи невільно відокремлена від людей.

Вірування про людей, які можуть перетворюватися на вовків належать до дуже давніх і з’являються в усіх слов’ян. На вовка, за уявленнями традиційної сільської культури слов’ян, можуть перетворитися юнаки, чоловіки, та й назви такої істоти зустрічаються лише в чоловічому роді. Цей факт був вихідною позицією в деяких реконструкціях древньої культури для припущення про існування ініціальних юнацьких обрядів, пов’язаних із вовками. У записях народних вірувань східних слов’ян людських створінь, перетворених на вовка, називають *вукодлак*, *волколак*, *волкулака*, *вовкулака*, *вовколак*, *оборотень*, *перевертух*, *перевертьш* [11: 418; 4: 643–644, 693], *перевидник*, *вовкун*, *воўкурад*, *вовкораб*, *вовколаб* [2: 72–80]. Карпатський *вовкун* завдає шкоди худобі, але не нападає на людей. У писемній культурі й у колі освічених людей зустрічається у східних слов’ян і запозичена латинська назва *ликантрон*, і німецька *верфлуф*. На Балканах з’являється назва *вукодлак*, яка має два значення – східнослов’янське *перевертень* і південнослов’янське *вампір*. У східнослов’янському просторі немає заміщення перевертня й вампіра.

Тут буде розглянуто шість прозових текстів східнослов'янських письменників про перевертня, написаних польською, російською та українською мовами. Певна річ, у прозі східнослов'янських авторів мотив перетворення людини на вовка спирається на усну народну традицію. Традиційні вірування в існування таких істот найкраще збережені у вигляді народних легенд, які народний оповідач передає як розповідь у розповіді, тоді, як у фантастичній прозі письменники віддаляються від народних вірувань про вовкулаків і додають уявлення, які у фольклорі не зустрічаються.

В обраних текстах буде розглянуто символіку перевтілення й напружені взаємини звірячого й людського. Зображуючи людину в вовчій шкурі, письменник може мотивувати її пригоди й поведінку по-різному, що, в свою чергу, інтерпретаторам літературних текстів дає змогу розглядати людську природу у символічно-антропологічному ключі. Символіка перевтілення й символіка перевтіленої істоти залежить від літературно-фікційних правил, згідно з якими існує зображуваний світ і в межах яких визначається, коли, де, як і чому відбувається перетворення на вовка, наскільки довго триває стан вовкулаки, чи на період перевтілення обернена особа має одне або ж два самовизначення, тобто в якому відношенні перебувають звіряча та людська сутність.

Роздвоєність у формі тіла, способі сприйняття світу й ставленні до колись своєї, а нині нової дійсності змінюється. Мотив перевертня/вовкулаки для письменників дає змогу продемонструвати переплетення й перевтілення людського й звірячого в одній істоті. Письменник може описати не лише те, як хижак живе в людині, але й як людина отожднює себе зі звіром та як приймає таку долю. Таким способом відкривається ціла низка тем, пов'язаних з агресивністю, страхом від агресивності, обставинами, що сприяють виявленню кровожерливості, боязні людей, які ведуть самотній спосіб життя, на відміну від життя у зграї.

Залежно від висловлених чи припущених правил перевтілення людини у вовкулаку, від способу її життя у двох різних сутностях, усвідомлення підхожості нового стану або ж страждання через втрату людської подоби, літератори будують символічну пронизливу розповідь про психологію розламаної істоти, перевтілювання людини силою й мотив пристосування чи опору подвійній природі. Оскільки у вовкулаці проявляється несумісність вовка й людини в одній істоті, боротьба двох сутностей вписана у фікційну матрицю самого перетворення. В опис перетворення введено символічні, реальні та психологічні сили, які впливають (пришвидшують, гальмують, викликають) перевтілення і впливають на його тривалість. Спогади та відчуття намагається зберегти людська природа, а ті риси людини, які ризикують людиною від звіра, полягають у протистоянні інстинктам, характерним для звіриний сутності. Завдяки перетворенню на вовка сприйнятливішими стають органи чуття, підвищується кмітливість, швидкість і сила, обачність, поліпшується зір, хоча вовка, не знаючи, що це перевтілена людина, можуть прогнати.

Символіка залежить від встановлених правил, що визначають, яким чином людина перетворюється у вовкулаку, чи може отримати лише одну подобу та чи цей новий вигляд обов'язково буде звірячим або людським. Формуючи детальніше умовні правила свого світу, заснованого на фікційному розумінні і з боку героїв, і з боку читача, письменники наперед визначають мотивацію вчинків своїх героїв та їхню долю. Людина-звір в уявленнях колективного несвідомого уособлює агресивність, яка виражається символічними уявленнями про людину як звіра.

Перевертні містять у собі символіку відношення людського й нелюдського – звірячого, які змішуються та переплітаються. Символіку мають й механізми обернення на перевертня, фази перевтілення, просторове й часове (хронотопне) визначення перетворення, наприклад, уночі, при повному місяці. В аналізі літературних текстів, де з'являються перевертні, наведені символи творять частину значення тексту на рівні не лише самої фабули, але й психологічних фактів фантастичної реальності та узагальнюючого ставлення до добра і зла у межах (язичницького, християнського, авторського) погляду на світ, інтертекстуальних посилань на твори інших авторів.

Звіряче перемагає людське. У міркуванні про відношення людського й звірячого для деяких письменників існує суттєва точка, точка зламу, після якої немає можливості повернутися до попереднього стану. Віддання звірячому світові означає поразку людськості, навіть коли людині вдається вернути людську подобу. Оповідання Олександра Купріна “Срібний вовк” розпочинається із зображення погонича, який взимку везе свого господаря землями Полісся й, зачувши виття вовків, пригадує місцеву поліську легенду про перевертня:

И тут он передал мне одно из старых полесских сказаний, которые переходят из века в век и бродят по деревьям, племенам и народам, облакаясь порою в самую вероятную быль ближайших лет.

Це “різдвяне оповідання” О. Купріна жанрово, з одного боку, спирається на народні оповіді про нечисту силу, а з іншого – належить до популярного, насамперед прозового жанру російської літератури XIX ст. – оповідань, які публікувалися напередодні Різдва Христового й розповідали про страшні події [15]. Коли погонич почув виття вовків, він почав розповідь про Стецька, колись найпрацьовитішого і найвеселішого хлопця на селі. Стецька провели до війська, звідки він повернувся неспізнано похмурий, з двома кулями у тілі, грішми та кульгавий. Батьки його просили одружитися, й лише коли мати прокляла, мовляв, стоятиме на колінах аж до смерті, він застерігає її, що зробивши це, шкодуватиме. Юнак одружується, але шлюб не приносить втіхи ні йому, ані його обраниці. Схвильована дружина дізнається, що Стецько після півночі виходить із дому. Батько вистежує сина й бачить, як той виходить із дому й у вигляді білого кульгавого вовка йде до лісу, де скликає інших вовків на криваву учту. Батько біжить додому, але там його уже чекає Стецько, кажучи, що врятував йому життя. Він просить батька завтра відправити за нього молебень у церкві. Того ж вечора юнак зникає. Селяни вірять, що Стецько змінився на війні, але пригоди з кацапами на війні, де він став іншим детально не описані. О. Купрін позицію людини розглядає як фаталістичну, і цей погляд вміщений у символіку людського й нелюдського у зображенні головного героя. Характер юнака зламаний, він став звіром, нелюдом і не може повернутися до попереднього життя та чеснот, за які його всі любили. Враховуючи, що юнак змінився на війні, О. Купрін очевидно, війну символічно й фантастично розглядає як образ знищення людськості. Стецько знає, що не може змінитися, оскільки він уже переступив ту межу, після якої назад дороги немає. Не маючи більше змоги протистояти силам, сильнішим за нього, юнак страждає, оскільки належить до іншого світу. Єдине, що він зробив перед остаточним зникненням, врятував батька він неминучої загибелі у лісі.

У розповіді погонича О. Купріна герой на війні не втратив людської подоби, але отримав звірячі риси, що проявляються вночі в іншій, звірячій істоті. Тому він серед людей чужий і самотній. Стецько розуміє, що він втрачений для своєї первісної природи та соціуму, оскільки цілою своєю істотою належить до іншого світу, світу хижаків.

Людське перемагає звіряче. У літературних транспозиціях народних вірувань і переказів східнослов'янські письменники Ян Барщевський, Валерій Шевчук і Володимир Аренєв демонструють перемогу людського на звірячим, цим самим даючи більш прозоре бачення людської природи, аніж Олександр Купрін.

Романтичний поет і оповідач Ян Барщевський написав польською мовою на основі білоруських народних вірувань цикл оповідань під збірною назвою “Шляхтич Завальня”. Оповідання було опубліковано у чотирьох невеликих томах у 1844–1846 рр. [16: 239, 241]. У частині “Вовкулак” чоловік на ім'я Марко звірено розповідає сусіду про свою молодість, події, які передували його перетворенню на вовкулаку, своє життя у вовчій шкурі та повернення до людської подоби. Коли він розповідає про своє вовкулаче життя, Марко заглиблений у похмурий, мертвий світ.

Співіснування протилежних сутностей у власній особі герой зображує через оповідь про внутрішній конфлікт від першої особи. Роздвоєність, яку він пережив у шкурі вовка, існування звірячої та людської душі у суперечності аж до кінцевої переваги другої, зображено у розповідній формі, що дає змогу письменнику говорити про психологічні переживання та розлами. Оповідь від першої особи дає суб'єктивне уявлення про людську природу через спогади, розум, співчуття та про звірячу – з точки зору чужого тіла, котре є водночас і своїм, і чужим. Я. Барщевський є одним із перших слов'янських письменників, який використав найбільш інтимну форму оповіді, щоб зобразити не лише крайнощі людського й звірячого, але поступові переходи між ними у житті вовкулаки.

Оповідач пригадає юнацьке кохання до Альони та рішення батька проти волі молодих віддати її за багатшого Іллю. На весіллі Марка охоплює великий сум, і сопілкар Артем, щоб розвеселити юнака, наливає йому горілки, від якої Марко стає вовком. Він розуміє з поглядів та реакцій людей, що його бояться, та тікає в ліс. Поряд із традиційним перетворенням на весіллі Барщевський увів мотив чарівного напою, але тут існує також психологічно розвинена й обґрунтована розповідь про превеликий сум як стан, що сприяє перетворенню на вовка. Цей мотив з'являтиметься згодом у деяких пізніших літературних обробках оповідань про вовкулаку.

Вовкулака Яна Барщевського тяжко нарікає на долю. Зростає його ненависть до людей, і він робить їм шкоду. Щоб помститися у винуватця свого нещастя Артема викрадає дівчину. Вовкулака знає, що чарівниця Аксиня може його перетворити на людину, тому приходиться до її хати й поля з чарівними рослинами, які вночі людей, перетворених на тварин, повертають до первісного вигляду. Там, ненадовго отримавши людську подобу, впізнає дівчину, яку викрав. Юнака мучать докори сумління, й він починає робити людям добро, рятуючи їх від вовків, лисиць та ведмедів. Так, рятує дитину несудженої нареченої Альони від вовка, який викрав хлопчика. Марко подумки повертається у свою молодість і знову перетворюється в людину.

У творі Барщевського переплітаються елементи народної демонологічної легенди й казки та схрещуються надреальна (чудесно фатальна та чудесно добра) та реальна (пси-

хологічна) мотивації. Ян Барщевський не зобразив якогось гріха юнака, через який той змушений був би нести покарання перетворенням на вовка. У нещасливій втраті коханої дівчини не беруть участь потойбічні сили: її батько обирає для дочки багатшого нареченого, використовуючи батьківське право не зважати на почуття молодих, які кохають одне одного. Лише музикант-чарівник, який на весіллі дає юнакові чарівний напій, викликає перевтілення, тому його зображено як потужну силу зла. У той час, коли, перевтілюючись у вовка, юнак, як це показує Я. Барщевський, не має ні провини, ані впливу, для повернення в людську подобу дуже важливими є його прагнення знову стати людиною, поведінка юнака у виборі між добром і злом. Письменник висловлює впевненість, що людина може впливати на свою темну половину в ситуації, коли вона потерпає як невільна жертва.

У романі Валерія Шевчука “Сповідь” (1970, 1985) перевтілення козака-писаря відбувається на весіллі. Письменник взяв за основу вірування, поширені у слов’янському світі й записані у джерелах українського та, ширше, східнослов’янського фольклору. Виходець із Полісся, він особливо зосереджувався на джерелах, які подають подібні вірування, хоча вони й з’являються на інших слов’янських територіях (Полеский сборник, Брестська область). Неоніла Кринична у книзі про російську міфологію писала про перетворення сватів на вовків у російській традиції [4: 644–645]. Відьма може перетворити сватів на вовків, але на Поліссі використовують захисні слова, які цьому можуть завадити [11: 419].

У “Сповіді” В. Шевчука перевтілення є складно вмотивованим. Тут існує психологічна тріщина в самому героєві, яку він не усвідомлює: незрозумілий сум, участь у знущаннях над реєстратором із чужого села та в нечесному переслідуванні людини, майно якої межує з власністю нового голови. Пригадуючи період перед фатальним перетворенням на звіра, герой вбачає і свою провину. Але поряд із темними сторонами особистості, які герой час від часу відкриває через спокуси, сумніви й каяття, з’являється Чорна людина зі звірами, які демонструють фантастично переконливе уособлення надлюдської сили, що може керувати людьми, перетворюючи їх на вовків. Чорна людина з’являється перед юнаком під час перетворення, згодом – у снах та мареннях. У символіці перевтілення так пов’язані не лише психологічні аспекти особистості, але й їх суб’єктивно забарвлене архетипне уособлення Чорної людини у фантастичних уявленнях. Головний герой покараний перетворенням на вовка, а напруженість між наріканнями на нав’язану долю й бажанням повернутися в людську подобу зображена через реальні та символічні відчуття й прагнення та через символи у переносному значенні алегоризованої надреальної оповіді. Уже кольором – темним, чорним – пов’язуються ці два бачення, до того ж виділення контрасту “світле – темне” додатково наголошується картиними сонячної осені й тепла.

Герой роману В. Шевчука, перетворений на вовка, не розуміє, чому і як це сталося. Він вірить: цей тимчасовий стан є результатом якоїсь помилки, котра швидко буде виправлена поверненням у людську подобу. Але, оскільки такі надії не здійснюються, герой вимушений надовго звикати до свого нового вигляду й природи, хоча й у новому стані він іноді знаходить причини для задоволення. Перевтілений юнак хоче звільнитися від вовчого вигляду та природи, але він розуміє, що це можливо зробити лише у певний

день, якого він має чекати роками. Він втратив людську подобу, але не втратив людські риси, хоча й відчуває, що вони потроху зникають як не потрібні. Винуватцем перевтілення героя В. Шевчука є Чорна людина, яка з'являється в супроводі тварин і доленосних птахів та говорить, що юнак є обраним, але цим викликає лише його ненависть та злість. Герой розкриває, що людина сама вибирає долю між звірячою та людською. У творі В. Шевчука на бік звірячого тягне Чорна людина, а на бік збереження людського потаємний голос, який говорить до юнака, перетвореного на вовка. Таємний голос радить йому щоб перемогти ворога, не проклинати та не гніватися на Чорну людину.

Звіряче в людині тут зображується як людське в хижаків. Для героя В. Шевчука вовчий вигляд – це страждання. Щоб звільнитися від цієї подоби, він мусить її передати комусь іншому й принести йому таку долю. Юнак розуміє своє прокляття. Поступово звикаючи, втікає від людей, хоча й прагне бути з ними. У час, коли героєві загрожувала небезпека віддатися новій, нав'язаній, але непереможній природі, він пригадує миті свого життя з іншими людьми, теплу осінь та весілля, що його гріє та дає надію повернути свій втрачений вигляд. Роман Шевчука зображує боротьбу з холодом і голодом, проти знесиленості та спокуси змиритися й повністю стати вовком. Риси людськості стають дорогоцінним у боротьбі за її збереження. Герой, зрештою, звільняється, а його боротьба проти звірячої природи є достойною нагороди за збереження людського.

У повісті “Бісова душа, або Заклятий скарб” із цікавим переінакшенням гоголівського світу письменник Володимир Аренев зображує складний перехід із цього в той світ запорізького козака-чарівника Андрія з таємничою скринькою, яку той не сміє відкривати. Андрій перед тим, як вирушити в дорогу, дав у монастирі покійникові тютюну, не знаючи, що це – смертельно поранений вовкулака, який за вчинене добро віддячить у потойбічному Вирії. У лісі-нелісі вовкулака відкривається йому і розповідає про своє попереднє життя учня й провідника кобзаря-вовкулаки.

В. Аренев створює потойбічний світ, в якому існують істоти з двома душами, людською та вовчою природою. Правила життя дводушника спираються на міфологічні уявлення східних слов'ян, які письменник фікційно доповнює, добудовуючи фрагментарні фольклорні записи до цілісної й заокругленої міфічної системи. У повісті про козака-чарівника помічник головного героя є дводушником, який після смерті людського тіла починає втрачати людські риси і йому загрожує небезпека стати звичайним вовком. Але письменник дає можливість запобігти такому розвитку подій: дводушник, який раз на тиждень у Вирії вип'є води з Проклятого озера біля Вовкограда, може зберегти свою людську природу, навіть коли знищено людську душу, тоді як без цієї дивної жовтої води, противної на смак, він неминуче стане звіром.

Біля цього озера збирається дивний гурт гротескних істот, доля яких пов'язана з питтям чудотворної води, що в фантастичній мотивації є субстанцією отримання людської подоби – вона не має сили перетворення, але запобігає кінцевому перевтіленню істот з людською душею в нелюдську подобу. Правила, які вигадав письменник, читач приймає, оскільки мотиваційні лінії й учинки героя ними обумовлені.

Цікавою є ідея В. Аренева про те, що у Вовкограді нелюдські прямоходячі істоти мають людську поведінку. Ця механічна імітація протилежна насильству, яке чинять над людьми, оскільки там приносять людські жертви, змальовується підготовка до вбивства

хлопчика Миколки, прив'язаних людей описано як істот з виразом звірячого відчаю. Андрій, головний герой, володіє майстерністю перетворення на вовка, що дає йому змогу увійти у місто й використати своє розуміння вовків і дводушників. Для Андрія перевтілення у вовка є тимчасовим результатом його вправності, тоді як для Степана Коржа – це доля, що полягає у його дводушності. Коли тінь Степана починає змінюватися і в ній з'являються обриси інших тварин, Андрій каже йому, що це слабшає людська природа, оскільки тінь з'їдають блохи. Вовкулака питає хто він. У потойбічному світі без води із Проклятого озера він приречений на відлюдництво, але його вчинки можуть вплинути на зміну власної долі. Вовча природа героя слабшає, оскільки той вірить у Бога, допомагає Ярчукові й хлопцеві Миколці (сповіщає їх про навалу татар, рятує від Баби Яги й помирає від отриманих ран), але напередодні його смерті козак Ярчук пояснює знаки, які підтверджують, що той отримав людські риси. Письменник окрім води з озера поблизу Вовкограда увів також інший мотив – високу силу й уміння іти на самопожертву заради інших, що перемагають звірячу природу людськими чеснотами й остаточно отриманням людськості.

Висміювання невілого. Оповідання російсько-українського романтика Ореста Сомова були попередниками гоголівських розповідей бджоляра Рудого Панька. О. Сомов називає своє оповідання про перевертня “народною оповіддю”, хоча воно й має виразні елементи авторської розповіді. На таку особливість вказує вступ, де письменник іронічно висміює літературу готичного романтизму, яка лякає дам у салонах, і спонукає читача розділити з ним зневагу до цього типу модного читива. Далі Сомов пише: “Сама моя муза так своевольна, що часто смеється сквозь слезы”. В оповіданні уведенням зав'язки та розвитком сюжету підтверджується його насмішливе ставлення, а використання “своєї”, живої східнослов'янської усної традиції надало демонічним мотивам “місцевого колориту”.

Старий Єрмолай в оповіданні “Оборотень” Ореста Сомова використовує магичні прийоми для перетворення на вовка – вночі, при повному місяці, біля пенька осики, обрядово обійшовши пеньок тричі, вимовляючи магичний текст заклинання. Нетямущий пасинок старого Єрмолая захотів і сам перетворитися на вовка і потайки повторив підгледений магичний ритуал біля осикового пенька свого вітчима. Але в оповіданні О. Сомова дурний “учень” чарівника Єрмолая не вмів повернутися в людську подобу, тому й лишається у вовчій:

Он заткнул за пояс известный уже нам ножик с медным черенком, взял жестяной фонарик под полу и пошел с девушкой. Вошедши в клеть, прежде всего порядком выдрал уши мнимому волку, который в это время делал такие кривлянья, каких ни зверю, ни человеку не удавалось никогда делать, и выл так звонко и пронзительно, что чуть не оглушил и старика, и девушку, и всю деревню. Вслед за сим наказанием колдун обошел трижды около оборотня и что-то шептал себе под нос; потом растянул его на все четыре лапы и колдовским своим ножиком прорезал у него кожу накрест, от затылка до хвоста и впоперек спины. Распоротый балахон упал на солому, и в тот же миг Артем вскочил на ноги, с открытым своим ртом, простодушным взглядом и очень, очень красными ушами. Отряхнувшись и потершись плечами о стену, он со всех ног повалился на

землю перед нареченним своїм отцом и, всхлипывая, кричал жалким голосом: “Виноват, батюшка! Прости”.

У розв’язці звучить повчання про те, що привабливий бік надлюдських можливостей може бути небезпечним для невтаємничених в таємницю знань. При перетворенні Єрмолая звіряче порівняно з людським зображене як перевага, та коли пасинок хоче зробити те ж саме, він гине. Застереження невтаємниченим не займатися небезпечними магіями виражене у посиланні на вірші Ломоносова, російського просвітительського противника народних забобонів.

Звіряче подібне до людського. В оповіданні Віктора Пелевіна перевтілення відбувається через посередництво еліксиру, який випивають члени зібраного товариства в лісі.

Віктор Пелевін в оповіданні “Проблема верволка в Средней полосе” в заголовку використовує русифіковану німецьку форму Werewolf, цим самим вказуючи на німецьке походження істоти, про яку буде йти мова. Хоча оповідання й спирається на народні вірування, безпосереднього авторового посилання на усну традицію чи на будь-яку іншу оповідь, якою письменник зменшує фантастичну умовність свого оповідання, не існує. Оповідання про юнака Сашу, автомобіль якого зламався в дорозі, починається без ознак фантастики, а незвичайні речі відбуваються, коли той заходить у ліс і, сподіваючись на допомогу, приєднується до дивних людей біля вогнища. Випиваючи рідину, усі вони перетворюються на вовків, а молодик адаптується до свого нового тіла. Символічним посередником у перетворенні людей на вовків є еліксир.

Вовки вирушають на розправу з вовком-зрадником, а Саша в їхніх стосунках впізнає відомі йому проблеми. Виявляється, що немає різниці між звірами та людьми, оскільки в спільноті і тих, і інших існують такі ж самі сутички та взаємини між членами групи.

Поміж мислителями, переконаними, що людина за своєю природою – істота, схильна до насильства, символіку вовка використав Хобс у праці “De cive” (1651), написавши, що людина людині вовк (Homo homini lupus). Якщо людина людині ворог у нещадній боротьбі, вона передусім насильством утверджує свою самобутність і впорядковує світ навколо себе. Суспільство, де людина людині вовк, засноване на загальній боротьбі знищення та підкорення інших людей. Такий погляд на людські стосунки розглядає людину як жорстокого борця – переможця над слабшим чи переможеним від сильнішого й безсоромного.

В оповіданнях східнослов’янських письменників про перевертнів, людей, перетворених на вовка, зіткнення людської й звірячої природи, за Хобсом, не є песимістичним, оскільки перевага насильної природи над добровільною людською лише тимчасова. Людина, змушена долею та вищими силами боротися проти хижацьких інстинктів у собі, перемагає – вона переборює у собі звіра, іноді високою ціною – втратою соціальних зв’язків, через понурість і депресію, але не віддає себе силам знищення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гура А. Символика животных в славянской народной традиции. – М., 1997.
2. Хобзей Н. Гуцульська міфологія. Етнологістичний словник. – Л., 2002. – 216 с.
3. Померанцева Э. Мифологически персонажи в русском фольклоре. – М., 1975.

4. Криничая Н. Обратни // Русская мифология. Мир образов фольклора / Н. Криничая. – М., 2004. – С. 640–703.
5. Виноградова Л. Обратничество // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого. – М., 2004. – Т. 3. – С. 466–471.
6. Неклюдов С. О кривом оборотне (к исследованию мифологической семантики фольклорного мотива) // Проблемы славянской этнографии. К 100-летию со дня рождения Д. К. Зеленина. – Ленинград, 1979. – С. 133–140
7. Мошиньский К. — К. Moszyński. Kultura ludowa Słowian. – 1967. – Т. 2, Cz. 1.
8. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1909. – Т. 11, Ч. 2. – С. 1–139.
9. Гнатюк В. Знадоби до української демонології // Етнографічний збірник. – Т. 33–34. – 1912. – С. 34–280.
10. Беньковский И. Рассказ о вовкулаках // Киевская старина. – 1894. – № 12. – С. 495–497.
11. Гура А., Левкиевская Е. Волколак // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого. – М., 1995. – Т. 1. – С. 418–420.
12. Гура А. Демонологические свойства животных в славянских мифологических представлениях // Славянский и балканский фольклор: Народная демонология. – М., 2000. – С. 303–313.
13. Славянские мифологические персонажи. Информационная система. – М..
14. Балушок В. “Волк” и “волколак” в славянской традиции в связи с архаическим ритуалом // Etnolingwistyka. – 2001. – Т. 13. – S. 215–226.
15. Душечкина Е. Русский святочный рассказ. – Санкт-Петербург, 1995.
16. Хаўстовіч М. Даверыць таямніцу сэрца. Пасляслоўе // Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Ян Баршчэўскі. – Мінск, 2005. – С. 232–240